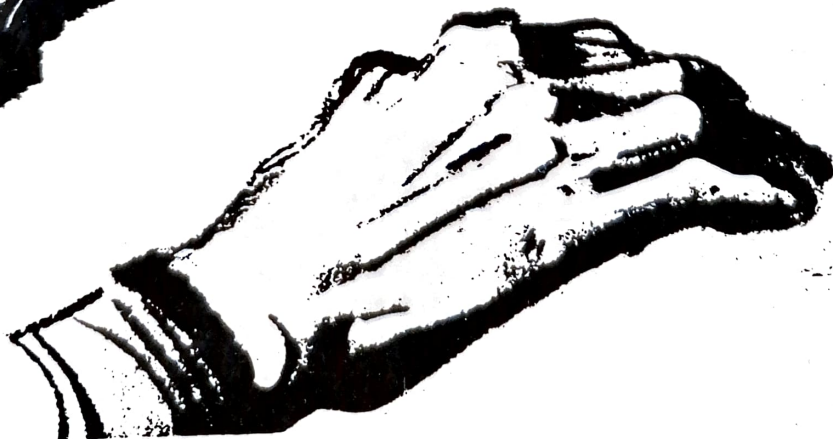

HRVATSKA KNJIŽEVNOST

Skica za
književnu
povijest
Grozak 1979

Naposljetku, ne smije se zaboraviti da je toj nacionalnoj problematici najviše pridonio svojom poezijom i August Harambašić, a jednako tako i mladi Kranjčević; sporadično, ali s vrlo naglašenom žaokom i otvorenom jetkošću i žučljivošću prema strancima, posebno Nijemcima i njihovim domaćim simpatizerima pisao je i Ante Kovačić, jedan od najradikalnijih pravaša, a za tom temom posegnuli su i Josip Kozarac, i Vjenceslav Novak, najkompletniji realist u hrvatskoj književnosti.

Jedna je tema u osamdesetim godinama počela literarno živjeti punim intenzitetom nametnuvši se vrlo brzo u središte pažnje. Zbog razgranatih i dugoročnih procesa u društvenim odnosima koji su nakon ukidanja kmetstva, agrarne krize i pauperizacije seljaštva s jedne, a podizanja građanske trgovačke klase, te razvijanja zelenaštva i lihvarstva s druge strane — doveli do vrlo oštih konfrontacija između seoskog i gradskog življa u trenutku međusobnih migracionih procesa, problem odnosa grad-selo dobit će u eri realizma počasnog mjesto. Začetnik spomenute teme što se neće tako brzo iscrpiti u hrvatskoj književnosti i opet je August Šenoa. U Prosjaku Luki on je među prvima dodirnuo složene odnose na realciji selo-grad koji vrlo često uzrokuju stvaranje moralno deformiranih osoba, dok je s Prijanom Lovrom otvorio specifičnu temu pokušaja probijanja malog čovjeka do intelektualnih razina grada koji zazire od ovakvih »pri-došlica« i nastoji pod svaku cijenu onemogućiti njihov uspon. Sve te nove pojave u hrvatskom društvenom životu nisu promakle gotovo ni jednom značajnijem piscu tog vremena, od Ante Kovačića do Vjenceslava Novaka. Naravno, i tu je dolazio do punog izražaja idejni stav pisca, pa su jedni bezrezervno žigosali nastojanja seoskog življa za usponom, drugi su nastojali samo utvrditi činjenično stanje društvenih odnosa, dok su treći na sve te procese gledali s neprikrivenom simpatijom. Zanimljivo je da ipak većina pisaca u to vrijeme zauzima kritičko ili negativno stajalište prema građanstvu, dok u seljaku vidi izvor zdrave snage koja, na žalost, propada zbog intriga građana. U vezi s tom problematikom značajna je i novost — iz aspekta književnosti — pojava seoske novele do koje dolazi baš zahvaljujući prodoru kapitala (a s njim i gradskih ljudi) na selo.

Nema sumnje da je najveći umjetnički doprinos toj problematici dao jedan od najoriginalnijih stvaralaca u ovom razdoblju Ante Kovačić (1854—1889).

Njegovo cjelokupno književno djelo (*Izabrane pjesme*, 1908, *Sabrane pripovijesti*, 1910, *Feljtoni i članci*, 1952, a posebno tri romana *Baruničina ljubav*, 1877, *Fiškal*, 1882, *U registraturi*, 1888).

rezultat su posebnog, osebujnog talenta, koji je sav svoj eruptivni i sirovi temperament i sve što je osobno doživljavao na životnom putu pretvarao u jedinstvenu građu svojih djela. Ne samo da je obračunavao sa strancima i političkom tradicijom Hrvatske (s ilirizmom u *Fiškalu*) kao gorljivi pravaš, već je ulazio i u kompleksne probleme klasnih i socijalnih odnosa u našem društvu. Možda o toj prodornoj snazi Kovačićevoj u tkivo malograđanskog društva, o nesmiljenoj njegovoj analitičkoj oštrici najbolje govori nedovršeni roman *Među žabarima* (1886), u kojem je reskom satirom udario po provincijskom društvu svog vremena. Crtajući niz portreta različitih profesija suvremenoga građanskog svijeta u smiješno-tužnim situacijama, te je junake oblikovao u karikaturalnim slikama s naglašenom notom cinizma i sarkastičnosti.

Uz nekoliko pripovijedaka, književni rad Kovačić je započeo poezijom i feljtonistikom.

Dok u feljtonistici najčešće piše o suvremenoj problematici zagrebačkoga književnog i kulturnog života uopće, često s ironičnim prizvukom, a zatim oštro polemizira s istaknutim hrvatskim piscima, između ostalih i s Augustom Šenoom — dakako, sa svojih ekstremnih »stekliških« pozicija, i lirikom, samo na ponešto drukčiji način, nastavlja, posebno u drugoj fazi, u tematsko-motivskom smislu feljtonistiku. Njegova poezija u cjelini djeluje kao zatvoreni krug motiva, koji se, svi odreda, osim prvih stihova s povijesnom građom, svode na satirički odnos pjesnika prema nekim aktualnim društvenim pojavama. Ta poezija nema neku posebnu umjetničku vrijednost — često je pretjerano patetična (naročito u prvoj fazi) kad je Kovačić još pod jakim utjecajem poezije kakvu su pisali Šenoa, Marković, pa i Jorgovanić, a kasnije opet zagušena pjesnikovim političkim aluzijama, odnosno prenaplašenom tendencioznošću i neobjektivnošću.

Pravog Kovačića — umjetnika valja tražiti u njegovoj prozi. On je nesumnjivo jedan od malobrojnih pisaca hrvatskog realizma koji je potpuno uronio u kompleksnu društvenu problematiku svog vremena. Nema ni jednoga njegovog proznog rada u kojem nije dotakao neko bitno društveno pitanje svog doba. Nije samo obračunavao sa strancima ili političkom tradicijom Hrvatske — ta je problematika bila samo jedan, i to gotovo usputni aspekt njegova stvaralaštva. Mnogo je važnije to što je naročitu pažnju pri izboru tema posvetio problematici klasnih i socijalnih odnosa u hrvatskom društvu druge polovice 19. stoljeća.

 Za razumijevanje Kovačićeva književnog opusa i za njegov stvaralački put bitne su dvije stvari: jedno je njegova biografija (pređena) od rodnog sela do grada, a drugo je životno iskustvo stečeno na tom

putu. Jedno i drugo u nerazdruživoj vezi pretvara se u temeljno inspiracijsko žarište njegove literature, u životne sokove iz kojih se rađa njegova osebujna književna tematika. Sva su njegova djela proizlazila iz njega samoga, u svim svojim ostvarenjima on je bio makar posredni sudionik, i zato je tako duboko, pionirski, često snagom velikog umjetnika, uspio prodrijeti u još neizrečene tematske prostore u našoj literaturi. Jer, nije to bio samo problem odnosa selo-grad, već se radilo i o problemu čovjeka, njegovim unutrašnjim preokupacijama i traumama kao i vanjskim reakcijama na kompleksne promjene koje se u njemu zbivaju, prouzrokovane zbližavanjem seoskog i gradskog elementa, kad seosko stanovništvo počinje mijenjati ne samo svoje navike, već i svoje naravne, karakterne osobine. Na taj se način u Kovačićevo književnom djelu zbiva zanimljiv proces. Na pojedinim stranicama svojih tekstova pripovjedač prelazi s općedruštvenog slikanja i zahvata u tzv. objektivnu stvarnost — na konkretnu karakterizaciju likova, dakle na jednu višu razinu stvaralaštva, u kojem individualni junaci neće biti samo dekoracija određenih ideja ili njihov glasnogovornik, već tipični likovi (s individualnim obilježjima), predstavnici društvene sredine, i to u jednoj specifičnoj situaciji — u vrijeme prijeloma društvenih odnosa i mijenjanja društvene strukture, što je i uzrokovalo nove psihološke i psihičke promjene u ljudima.

Još određenije, u fokus svojih opažanja Kovačić hvata najčešće tip *poluintelektualca* kakav se upravo u njegovo vrijeme počeo jasno kristalizirati. Pisac ga najčešće izvodi iz seoske sredine. Promatrajući i fiksirajući put seoskog čovjeka od sela do grada, na toj relaciji o kojoj se toliko govori kad se analizira Kovačićevo djelo — on se ne zadržava samo na uočavanju vanjskih činjenica, nego ponajprije analitički, vrlo često dobrom psihološkom motivacijom, a zatim postavljanjem svojih junaka u međusobne odnose, pokazuje kako u koordinatama gradskih odnosa, gradskog i građanskog morala taj seoski čovjek ne dopire dalje od poluinteligenata, i to ne samo u intelektualnom smislu, nego možda još i više u formiranju osobnih moralnih kvaliteta.

Kovačićevo književno djelo puno je takvih poluinteligenata. Od ladanjskog vlastelina Pepa u *Ladanjskoj sekti*, preko poluinteligenata-literata Karoline i Vilka iz romana *Fiškal* te pjesnika Imbrice Špičeka u *registraturi*, niza likova iz nedovršenog romana *Medu žabarima* — do, vjerojatno, najtipičnijeg i umjetnički najsavršenije kreiranog junaka kumordinara Žorža iz romana *U registraturi*.

Sve dosad spomenute probleme Kovačić je sintetizirao u posljednjem i najboljem romanu *U registraturi* u kojem je sakupio sva svoja životna i literarna iskustva i na širokoj platformi odnosa na razmeđu

sela i grada proveo svog junaka Ivicu Kičmanovića, sa snažnom autobiografskom crtom, kroz čitav socijalni kompleks hrvatskog društva ondašnjeg vremena. I lik fatalne žene u osobi Laure, i sudbina seljaka u njegovu probijanju do gradske sredine i lik Ivice, i mnogi drugi junaci došli su u ovom romanu u posebnoj, modernoj kompozicijskoj formi do punog izražaja. Sa stajališta literarne plastičnosti i uvjerljivosti možda su ipak najreljefnije ocrtni likovi koji nisu centralni nosioci radnje, kao nezaobilazni lik kumordinara Žorža, Ivičina ujaka, kojeg je pisac s izvanrednim smislom za humor i ironiju znao potpuno okarakterizirati. U crtanju takvih likova, i uopće u oblikovanju malog čovjeka, ali tipičnog za svoje vrijeme i sredinu, Kovačić je nanadmašiv. Snagom svog opažачkog dara mogao je u nekoliko rečenica oblikovati junake ocrtavanjem nekih njihovih tipičnih gesta, odnosom prema drugim ljudima, ili individualiziranim načinom govora, uvijek s odgovarajućim humorom i prigušenom ironijom ili cinizmom, pa čak i oštrom satirou. Duboko saživljen, zapravo prožet životom sela, jednako kao i kasnije atmosferom grada — Kovačić je jedini hrvatski realist koji je uspio ostvariti široku panoramu društvenih odnosa na toj relaciji. I ne samo to. Nije se zadržao na površini, nije ostajao izvan tema koje su ga kao umjetnika zaokupljale, nego je, prodirući u srž problema uz crtanje izvanrednih pejzaža i atmosfera sredina znao prodrijeti i u bit čovjeka svog doba, okarakterizirati ga i stvoriti žive, plastične i tipične junake.

Nedvojbeno je da roman *U registraturi* predstavlja jedno od najboljih djela u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća. Činjenica je, međutim, i to da u Kovačićevu proznom opusu ima i mnogo nasljeđa tradicionalne literature. Mnogo romantičarski intoniranih epizoda, nedovoljna motiviranost nekih scena i likova pojavit će se ne samo u pripovijetkama nego i u svim njegovim romanima. No želimo li upozoriti na originalnost Kovačićeve proze, treba je, između ostaloga, potražiti i u strukturi njegovih romana, posebno u njihovoj kompoziciji.

Od prvih hrvatskih novelista do Šenoe bili smo navikli na tip kompozicije kronološkog karaktera, koja se razvijala ravnolinijski, bez odstupanja od normalnog vremenskog toka događanja radnje. Kovačić u tom smislu donosi novost. On razbija takvu kompoziciju, i u njegovim romanima nailazimo na takav kompozicijski postupak u kojem se gubi vremenski tok odvijanja radnje. *Baruničina ljubav* počinje epizodom u kojoj grofica Grefštajn očekuje svog ljubavnika, zapravo sina — epizoda koja po stvarnom vremenskom slijedu dolazi negdje na kraju pripovijetke. Uvodeći nas tako izravno u radnju sa završetkom romana. Kovačić se vraća natrag, na početak, razvija

fabulu, da bi na kraju povezao radnju s onom početnom epizodom. Sličan je piščev postupak i u romanu *Fiškal*. I tu nas autor na samom početku ubacuje u epizodu koja pripada kraju romana. Konačno, poseban je slučaj razvijanja kompozicije u romanu *U registraturi*. Tu Kovačić stvara oblik tzv. okvirne pripovijesti: radnja se odvija u registraturi, gdje spisi registratora Ivana Kičmanovića — kao njegova »duša« — pričaju životopis svog vlasnika. Čitav je, dakle, roman Ivica Kičmanovića smješten u okvire te registrature. Prvi dio romana pisan je u prvom licu, u kojem Ivica sam priča svoje doživljaje; međutim, u drugom i trećem dijelu romana mijenja se tehnika pisanja, prelazi se na pričanje u trećem licu, doživljaje Ivica priča »sveznajući« pripovjedač.

Najinteresantniji je, nesumnjivo, prvi dio u kojem se opisuje Ivičino djetinjstvo i njegov dolazak u grad. Kad se i govori o tome da je ovaj Kovačićev roman najuspjelije djelo hrvatske proze 19. stoljeća, onda se i misli na taj prvi dio, jer u drugom i trećem dijelu ima mnogo romantično-sentimentalnih epizoda koje se teško uklapaju u cjelinu romana i koje, mjestimično, nisu ništa bolje od proze šezdesetih i sedamdesetih godina.

Upozorimo, na kraju, i na Kovačićev specifični pristup likovima žena. To su ponajviše hipersenzibilne osobe s naročito naglašenom putenosti. Likovi takvih hipertrofiranih, pomalo pseudoromantičnih tipova žena ne služe Kovačiću samo za manifestaciju osobnoga vulkanskog temperamenta, već imaju i posebnu, strogo određenu funkciju u okviru pojedinih romana. Kao što je Šenoa u svojim romanima i pripovijetkama stvorio tip intriganta koji povezuje radnju i akciji daje dinamiku, tako je tu ulogu Kovačić u istoj mjeri povjerio ženi. Ona je zapravo simbol sudbina glavnih junaka (Elvira u *Fiškalu*, grofica Grefštajn u *Baruničinoj ljubavi*, a posebno Laura u romanu *U registraturi*) — oličenje njihove sudbine i njihov fatum, vodeći ih u neminovnu i tragičnu propast.

Cjelokupno Kovačićevo književno djelo nosi obilježje nečeg teškog i tragičnog — kao neko proricanje i slutnju vlastita završetka. Kao gorljivi pravaš, nije zapravo u svojim proznim tekstovima stvorio ni jedan pozitivni lik — osim lika vlastite majke. Čak i oni junaci koji u njegovima djelima zastupaju ideje pravaštva, kao Podgorski u *Fiškalu*, okarakterizirani su na kraju negativno.

Susret s gradom, s građaninom svog vremena, Kovačić je doživio kao teški slom osobnih životnih iluzija, i od tog šoka nije se uspio oporaviti do kraja života. Duboko saživljen, zapravo prožet svime onime o čemu je pisao, nije ostajao površan, već je uspijevaao ući u bit čovjeka svog vremena oblikujući ga kao autentičnu ličnost.

Specifičnim temperamentom, osebnom literarnom zahuktalošću, on je svim problemima prilazio vehementno, sav se podavao materiji koju je obrađivao, pa je odatle proizišla i sva njegova tehnika opisa, karakterizacija, tehnika dijaloga, posebno njegov bujni, kovanicama i neologizmima natopljeni jezik, kao i uspješno interpoliranje kajkavskih elemenata u štokavski književni standard što je samo pridonosilo obogaćivanju njegova i tako sočnog književnog izraza. Kompozicijski razlomljen, neujednačen, u svojim se proznim tekstovima kretao u širokom rasponu od briljantno pisanih stranica do posve loših, neuvjerljivih i romantično-sladunjavih scena. Sve je to, međutim, vodilo dekanonizaciji dotadašnjeg tipa proze, jer Kovačić nije u svojim tekstovima nigdje shematičan ni šabloniziran. Njegov opus nije velik, ali unatoč tome, neke njegove stranice, prije svega one u kojima je oslikavao svoje zagorsko selo — doista pripadaju vrhunskoj hrvatskoj prozi 19. stoljeća.

Treći kompleksni krug problema hrvatskih realista vezan je za propadanje plemstva — također vrlo primjetan društveni proces osamdesetih godina.

Mnogi su se pisci okušali na toj nimalo lakoj tematici, neki samo usput, a neki, kao Vjenceslav Novak i Ksaver Šandor Đalski, napisali su o toj temi najbolje književne stranice.

Prvi počeci književne djelatnosti Vjenceslava Novaka (1859—1905), kao i svih početnika, u znaku su većeg ili manjeg utjecaja već formiranih pisaca iz literarne tradicije. I Novakovo je djelo u početku pod prilično jakim utjecajem Šenoinih i Tomićevih pripovijesti i romana. U kasnijem radu, proširujući tematske interese Novak pokazuje i sve više smisla za aktualnu društvenu problematiku. Donoseći široke i panoramske slike društvenog života i prilika kod nas — zbog čega su ga i prozvali hrvatskim Balzacom — on je, uz temu o propadanju plemstva, među prvima u hrvatsku književnost uveo proletarijat i naročito je mnogo pisao o malom čovjeku uopće: o drvodjelcima, žandarima, financima, kuharicama, gazdaricama, đacima i studentima — a sve te likove do Novakove pojave u hrvatskoj literaturi — osim, donekle, kod Šenoe — uglavnom nismo sretali.

Međutim, bez obzira na raznolikost tema, od podgorskih motiva sa specifičnim svijetom prosjaka koji imaju posve drukčije etičke poglede negoli ljudi drugih naših krajeva, preko gradskih motiva s činovnicima i birokracijom, intelektualcima i poluinteligencijom, sve do periferijskih ambijenata podruma i tavana i slike posebnog morala iz potkrovlja, morala proletarijata što se tek počeo formirati — Novak